

**انعکاس عملکرد سینمای دفاع مقدس در ادبیات علمی؛
مروری نظام‌مند بر آثار علمی - پژوهشی سینمایی دفاع مقدس
حسین شکوهی^۱، مهرداد اسکندری^۲**

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۱۳

چکیده:

سینمای دفاع مقدس از پرمخاطب‌ترین ژانرهای سینمایی است که به سبب اهمیتی که دارد، توجهات جامعه دانشگاهی را نیز به خود جلب نموده و مقالات علمی (پژوهشی و ترویجی) در این زمینه نگارش شده است. هدف این مقاله مرور نظام‌مند آثار علمی موجود در رابطه با سینمای دفاع مقدس است و سؤال اصلی مقاله از این قرار است: انعکاس عملکرد سینمای دفاع مقدس در ادبیات علمی چگونه است؟ برای پاسخ به این سؤال از روش مرور نظام‌مند بر ادبیات، منطبق بر بازبینی پریزما استفاده و ادبیات علمی تعداد ۲۰ مقاله علمی (پژوهشی و ترویجی) با به‌کارگیری روش مذکور، بررسی شد. نتایج نشان می‌دهد که روش جمع‌آوری داده‌ها در پژوهش‌های این حوزه اسنادی است. اگرچه این روش تا حدودی جوابگوی نیازهای پژوهشی است، اما حوزه سینمای دفاع مقدس نیازمند ابزار مصاحبه، نیز هست؛ همچنین، بیشتر پژوهش‌ها از نظر هدف، توصیفی بود که ساده‌ترین و سطحی‌ترین روش پژوهش به شمار می‌آید. درخصوص راهبردهای تحقیق، مطالعه موردی و تاریخی زیاد استفاده شده است و از راهبرد همبستگی، کمتر و عمده پژوهش‌ها از نوع پیمایشی است. از نظر محیط پژوهش، بیشتر مقالات به‌صورت کتابخانه‌ای ارائه شده؛ از این رو، عمده مقالات فاقد یافته‌های مبتنی بر آمار هستند؛ بنابراین «انعکاس عملکرد سینمای دفاع مقدس در ادبیات علمی» موضوعی است که نیاز به بررسی بیشتری دارد؛ در نتیجه سرعت تولید منابع علمی درباره دفاع مقدس علی‌رغم ظرفیتی که دارد در حد مطلوبی نیست و ادبیات کمی درباره عملکرد سینمای دفاع مقدس وجود دارد.

واژگان اصلی: سینمای دفاع مقدس، ادبیات علمی، مرور نظام‌مند، عملکرد.

۱. دانشیار علوم دفاعی راهبردی دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

hosseinshokohi1400@gmail.com

۲. دانشجوی دکتری مدیریت راهبردی نظامی دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی، تهران، ایران.

مقدمه

من غالب آثار هنری جنگ را یا دیدم یا شنیدم؛ البته در این سال‌های اخیر کمتر. در دوره جنگ و سال‌های اوایل بعد از جنگ، غالب این نوشته‌ها و روایت‌های تصویری و روایت‌های سینمایی و غیره را غالباً یا دیدم یا گزارشی از آن‌ها به دست آوردم. قطعاً آثار بارزتری در بین این‌ها وجود دارد؛ لیکن همه این‌ها در مقابل آن گنجینه عظیمی که در این دفاع هشت‌ساله به‌وسیله ملت ایران به وجود آمد، چیز کمی است (بیانات، ۱۳۷۹/۰۷/۰۶).

سینمای جنگ در ایران که سینمای دفاع مقدس نامیده می‌شود، یکی از شاخص‌ترین و پرمخاطب‌ترین (ژانر) در صنعت سینمای ایران پس از انقلاب اسلامی بوده است. این مسئله هم از این نظر واضح است که دستگاه‌های فرهنگی و دولتی زیادی در کشور متولی آن هستند و هم از این نظر که این ژانر در ذهنیت ایرانیان نسبت به تجربه زیسته و تاریخ دفاع مقدس ایران تأثیر بسزایی دارد و ذهنیت مردم ایران و جهانیان بیشتر به‌وسیله این آثار شکل می‌گیرد (گلداری و همکاران، ۱۳۹۹).

بیش از سه دهه از پایان دفاع مقدس گذشته و یکی از دغدغه‌های موجود در میان متفکرین انقلاب اسلامی، حفظ و ترویج فرهنگ و ارزش‌های دفاع مقدس است. به اعتقاد کارشناسان و صاحب‌نظران، بهترین راه برای بقا و نشر این فرهنگ، تولید آثار هنری و انعکاس وقایع و ارزش‌های دفاع مقدس در رسانه‌ها است. یکی از قالب‌های هنری که ویژگی رسانه‌ای نیز دارد، سینما است. در این راستا پژوهشگران حوزه سینما به تحقیق درخصوص آثار سینمایی و موفقیت آن‌ها در نشر ارزش‌های دفاع مقدس همت گماشته‌اند، اگرچه تحقیقات پیشین به‌صورت پراکنده به سؤالات مختلف پژوهشی در حوزه انعکاس وقایع و ترویج ارزش‌های دفاع مقدس در آثار سینمایی پرداخته، لیکن ضروری است تا ادبیات نظری برای، شناسایی چالش‌ها، کاستی‌ها و زمینه‌های بهبود این حوزه بررسی شود.

در این پژوهش به‌منظور فهم بهتر چگونگی انعکاس وقایع و ترویج ارزش‌های دفاع مقدس در آثار سینمایی و سینماگران دفاع مقدس، پیشینه ادبیات علمی تعداد ۲۰ مقاله علمی (پژوهشی و ترویجی) با استفاده از روش مرور نظام‌مند بررسی شده است تا در راستای سؤال اصلی به این سؤالات فرعی هم پاسخ داده شود که:

- ۱) سیر تطور و ضرورت انعکاس کارکردهای سینمای دفاع مقدس در تحقیقات علمی چگونه بحث شده است؟
- ۲) چالش‌ها و موانع اصلی انعکاس کارکردهای سینمای دفاع مقدس در تحقیقات علمی کدامند؟

پیشینه آثار پژوهشی انعکاس وقایع و عملکرد سینمای دفاع مقدس در این مطالعه

به منظور بررسی انعکاس عملکرد سینمای دفاع مقدس در تحقیقات علمی، تعداد ۲۰ مقاله علمی (پژوهش ترویجی) در بازه زمانی (۱۳۹۰ - ۱۴۰۰) از سایت‌های «نورمگز»، «سیولیکا»، «علم نت» و فصلنامه‌های پژوهشی حوزه دفاع مقدس انتخاب شد که در جدول شماره (۱) به ترتیب موضوع مطالعه، نوع مطالعه و سال انتشار، فهرست شده‌اند:

جدول شماره (۱) پیشینه آثار پژوهشی (بازه زمانی ۱۴۰۰-۱۳۹۰)

ردیف	عنوان موضوع	زیرمجموعه مطالعات پژوهشی	نوع مطالعه	سال انتشار
۱	تحلیل امنیت و ناامنی نشانه‌های در سینمای دفاع مقدس با تکیه بر فیلم باشو، غریبه کوچک، ساخته بهرام بیضایی	علم نشانه‌شناسی	توصیفی	۱۴۰۰
۲	شاخص‌های سینمای تراز جمهوری اسلامی ایران از دیدگاه مقام معظم رهبری (مادله‌عالی)	دیدگاه مقام معظم رهبری (مادله‌عالی)	تحلیلی	۱۳۹۹
۳	دفاع مقدس در سینمای محمدعلی باشه آهنگر؛ مطالعه فیلم‌های «فرزند خاک»، «ملکه» و «سرو زیرآب»	سینمای دفاع مقدس	نشانه شناختی	۱۳۹۹
۴	الگوی پارادایمیک مضامین اخلاقی در سینمای دفاع مقدس	مضامین اخلاقی	تحلیل محتوای	۱۳۹۹
۵	مطالعه تحلیلی بازتاب نظام معارف قرآنی در فیلم سینمایی تنگه ابو قریب	نظام معارف قرآنی	توصیفی	۱۳۹۹
۶	رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر تقاضای سینمای دفاع مقدس در جوانان	تقاضای سینما	پیمایشی	۱۳۹۸
۷	انسان در فیلم‌های مستند دفاع مقدس	مقوله انسان	توصیفی	۱۳۹۷
۸	ریخت‌شناسی مضمونی (تماتیک) سینمای دفاع مقدس ایران	تماتیک	توصیفی	۱۳۹۷
۹	تبیین ساختارگرایانه سینمای دفاع مقدس: مطالعه موردی فیلم مهاجر و فیلم لیلی با من است	تبیین ساختاری	تحلیلی	۱۳۹۷
۱۰	بازنمایی نقش مادران شهدای مفقودالاثر در سینمای دفاع مقدس (مورد مطالعه: فیلم‌های	نقش مادران شهدا	تحلیلی	۱۳۹۷

ردیف	عنوان موضوع	زیر مجموعه مطالعات پژوهشی	نوع مطالعه	سال انتشار
	شمار ۱۴۶ و بوسیدن روی ماه)			
۱۱	بازنمایی اسطوره قهرمان مظلوم در روایت‌های داستانی سینمای دفاع مقدس: مطالعه موردی چهار فیلم‌نامه از چهار دهه سینمای ایران	قهرمان و قهرمان مظلوم	تحلیلی	۱۳۹۷
۱۲	بازنمایی ویژگی‌های رهبری فرماندهان جنگ تحمیلی در سینمای دفاع مقدس، مورد مطالعه: فیلم-های به کبودی یاس، شور شیرین و ایستاده در غبار	ویژگی فرماندهی و فرماندهان	تحلیل کیفی	۱۳۹۷
۱۳	پیوند ادبیات گفتار متن با تصویر در مستند روایت فتح (با نگاهی به فیلم شب عاشورایی)	روایتگری فتح	تحلیلی	۱۳۹۷
۱۴	شخصیت‌پردازی در مجموعه‌های انیمیشن دفاع مقدس (بر مبنای سه مجموعه شجاعان، هم‌سنگران و حماسه یک دلاور)	شخصیت‌پردازی رزمندگان	توصیفی	۱۳۹۷
۱۵	بازنمایی انگیزه حضور جوانان در دفاع مقدس: تحلیل گفتار فیلم سینمایی اخراجی‌ها	انگیزه جوانان	تحلیل محتوای	۱۳۹۵
۱۶	بازنمایی مفاهیم ایثار و شهادت در سینمای دفاع مقدس: (تحلیل مقایسه‌ای فیلم پرواز در شب و عقاب‌ها)	ایثار و شهادت	نشانه‌شناسی	۱۳۹۵
۱۷	بررسی تحول بازنمایی جنگ در آثار سینمایی دفاع مقدس (با تأکید بر آثار رسول ملاقلی‌پور)	بازنمایی جنگ	تحلیل کیفی	۱۳۹۳
۱۸	بررسی تطبیقی تولیدات سینمای دفاع مقدس حوزه هنری در دهه ۶۰ با نظریه‌های سید مرتضی آوینی (جستاری در سینمای ایران)	تولیدات سینما	تطبیقی	۱۳۹۲
۱۹	بررسی جریان اعتراض در شعر و سینمای دفاع مقدس با تکیه بر آثار «علی‌رضا قزوه» و «علی حاتمی‌کیا»	اعتراض و انتقاد	تحلیلی	۱۳۹۳
۲۰	دفاع مقدس در گذر از سینمای ایران	دفاع مقدس	تحلیل محتوای	۱۳۹۰

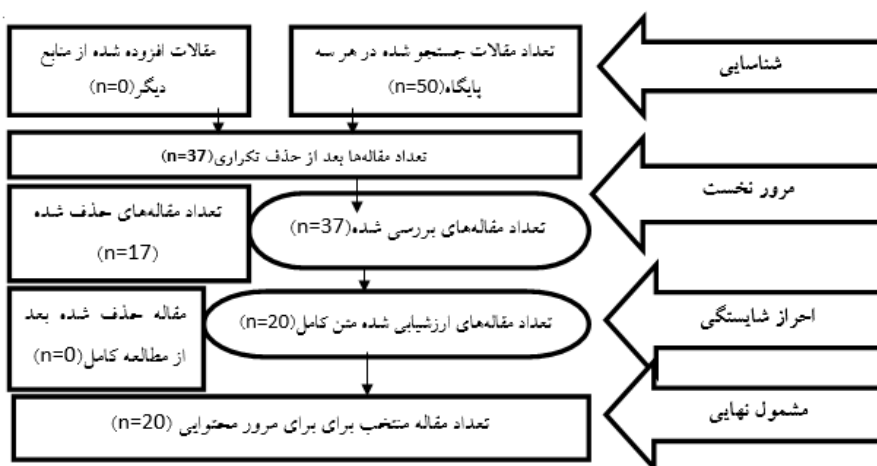
روش پژوهش

روش‌های گوناگونی برای مرور منابع علمی گذشته وجود دارد، اما مقاله حاضر، از روش مرور نظام‌مند بهره گرفته، این روش، به صورت کاملاً شفاف و با ارائه نتایج منسجم و جامع، امکان شناخت نسبت به یک پدیده را در متون علمی افزایش می‌دهد. برای انجام این روش، دستورالعملی نوشته می‌شود که بر آن اساس، دستور جستجو تعریف و جستجوی آغاز می‌شود. برای آنکه فرایند نگارش مرور نظام‌مند، به صورت صحیح پیش رود، از «بازبینی پریزما» استفاده می‌شود تا موارد ترجیحی در گزارش مقالات مروری مورد استفاده قرار گیرد. بخش روش‌شناسی بازبینی مذکور که شامل ۹ بخش است به طور کامل در جدول شماره (۲) در هر محور، تشریح شده است.

جدول شماره (۲): بررسی روش‌شناسی براساس بازبینی پریزما

موضوع؛ بخش	مورد بازبینی
معیار احراز شرایط	کلیدواژه‌های جستجو حتماً در عنوان، چکیده یا واژگان کلیدی مقاله موجود باشند.
ویژگی پژوهشی	از میان انواع نوشته علمی فقط مقاله‌های علمی - پژوهشی چاپ شده در مجلات معتبر مدنظر قرار گرفتند. این معیار تضمین می‌کند که نوشته‌ها داوری تخصصی شده‌اند و حداقل شرایط لازم را برای انتشار داشته‌اند.
ویژگی انتشار	در میان منابع علمی، فقط مواردی که به صورت رسمی چاپ و منتشر شدند مبنای مرور قرار گرفته و نسخه پیش‌نویس مقالات چاپ‌نشده به‌خاطر حفظ اعتبار و انسجام مقاله حذف شدند.
پایگاه جستجو	برای جستجوی مقالات، از هر سه پایگاه اصلی نمایه مقالات علمی، یعنی «نورمگز»، «سیویلیکا» و «علم‌نت» استفاده شده است.
استراتژی جستجو	برای نگارش دستور جستجو از سه نوع کلیدواژه استفاده شده است؛ (۱) کلیدواژه وقایع و ارزش‌های دفاع مقدس (۲) کلیدواژه‌های مرتبط با ارزش‌های دفاع مقدس (۳) کلیدواژه‌های مرتبط با سینمای دفاع مقدس
تعیین جامعه	بعد از جستجوی عبارت مدنظر در پایگاه‌های اطلاعاتی، تعداد مقالات تکراری به همراه درصد شباهت مشخص و سپس جهت تأیید موارد تکراری، چکیده مقالات مذکور بررسی شده و پس از تأیید، مقالات نهایی مشخص شد.
فرآیند غربالگری	در دور اول بررسی چکیده و عنوان ۵۰ مقاله انتخابی، ۳۷ مقاله درزمینه موضوع تحقیق شناسایی شد. این مقالات وارد دور دوم مرور شد و به صورت کامل مطالعه شدند و از این میان، درنهایت ۲۰ مقاله به‌عنوان مقالات اصلی این مطالعه

موضوع؛ بخش	مورد بازمینی
	شناسایی و مبنای استخراج اطلاعات قرار گرفتند.
داده‌های مستخرج	از آنجاکه این مرور ادبیات، محتوایی بود، آنچه از هر مرحله استخراج شد، متناظر با سؤالات محتوایی پژوهش بود. البته توزیع فراوانی سال انتشار مقالات و فصلنامه مقاله مربوطه به همراه ناشر استخراج گردید تا اعتبار مقالات منتخب بیان شود.
خطر وجود خطا (سیستماتیک و تصادفی)	از آنجاکه همه مقالات منتخب (بعد از بررسی دور دوم) در ژورنال‌های معتبر به چاپ رسیده‌اند، این موضوع در پژوهش حاضر محل بحث نیست.

نمودار شماره (۱) نمودار پریزما مقاله (نویسندگان)

در نمودار شماره (۱)، نمودار پریزما مقاله براساس چهار مرحله؛ شناسایی، مرور نخست، احراز شایستگی و مشمول نهایی نشان داده شده است. در مرحله شناسایی تعداد ۵۰ مقاله از هر سه سایت پیش‌گفته با بهره‌گیری از کلمات کلیدی، جستجو و بارگیری شد. با مرور چکیده مقالات و نتیجه آن‌ها تعداد ۱۳ مقاله که خارج از حوزه موردنظر بودند حذف و تعداد ۳۷ مقاله برای مرحله بعد، یعنی مرحله احراز شایستگی تعیین گردید. در این مرحله، تعداد ۳۷ مقاله به صورت کلی مرور شد که از این تعداد ۱۷ مقاله که از سطح کیفی پایین‌تری نسبت به بقیه مقاله‌ها برخوردار بودند حذف گردید. در نهایت در مرحله احراز شایستگی تنها تعداد ۲۰ مقاله برای بررسی نهایی متن کامل، انتخاب گردید.

یافته‌های پژوهش

تحلیل توصیفی مقالات

در جدول شماره (۴)، پراکندگی مقاله‌ها براساس فصلنامه به همراه درجه علمی فصلنامه و مقاله فهرست شده است. همان‌طور که از نمودار مشخص است، با توجه به بازه زمانی تعیین‌شده، مقالات منتخب در ۱۰ سال اخیر منتشرشده‌اند و این اتفاق، به‌روز بودن مقالات را نشان می‌دهد. از سوی دیگر، این تعداد محدود مقاله منتشرشده در این مدت، نشان‌دهنده خلأ نظری برای جامعه علمی است که باید نسبت به آن توجه بیشتری نمود؛ بنابراین این حوزه ظرفیت بالایی برای ورود محققین دارد.

جدول شماره (۴)؛ پراکندگی مقاله‌های انتخابی براساس تعداد مقاله، فصلنامه، درجه علمی و ناشر

تعداد	نام فصلنامه	درجه علمی	ناشر
۱	فصلنامه جهانی رسانه	علمی - پژوهشی/ISC	دانشگاه تهران
۳	فصلنامه مطالعات فرهنگ-ارتباطات	علمی - پژوهشی/ISC	مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی
۱	فصلنامه مطالعات علمی	علمی - پژوهشی/ISC	مؤسسه مطالعات ملی
۲	فصلنامه رسانه و فرهنگ	علمی - پژوهشی/ISC	پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
۱	دو فصلنامه روایت شناسی	علمی - پژوهشی/ISC	انجمن نقد ادبی ایران
۱	فصلنامه مطالعات دولت پژوهی	علمی - پژوهشی/ISC	دانشگاه جامع امام حسین (علیه‌السلام)
۱	فصلنامه پدافند غیرعامل و امنیت	علمی - ترویجی/ISC	دانشکده علوم و فنون فارابی
۱	جامعه‌شناسی هنر و ادبیات	علمی - پژوهشی/ISC	دانشکده علوم اجتماعی
۱	فصلنامه فرهنگی و اجتماعی	علمی - پژوهشی/ISC	مؤسسه مطالعات فرهنگی
۱	دو فصلنامه پاسداری انقلاب اسلامی	علمی - پژوهشی/ISC	تربیت پاسداری امام حسین (علیه‌السلام)
۱	فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج	علمی - پژوهشی/ISC	پژوهشکده مطالعات و تحقیقات بسیج
۱	فصلنامه مدیریت فرهنگی	علمی - پژوهشی/ISC	دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات
۱	فصلنامه پژوهش زبان و ادبیات فارسی	علمی - پژوهشی/ISC	پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی
۴	فصلنامه مطالعات دفاع مقدس	علمی - ترویجی/ISC	پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس شهید سپهبد حاج قاسم سلیمانی
۱	فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای ارتباطات و رسانه	علمی - پژوهشی/ISC	دانشگاه صداوسیما

در جدول شماره (۵)؛ پراکندگی مقاله‌های انتخابی براساس رویکرد تحقیق، روش، جامعه مورد مطالعه و روش نمونه‌گیری مشخص شده است. در نتیجه تحلیل توصیفی مقاله‌های انتخاب شده، مشخص شد که در این مرور نظام‌مند تا حد امکان سعی شده که مقاله‌های انتخابی، مطالعات مهم و مرتبط باهم باشند و اطلاعات کافی درباره جامعه مورد مطالعه، مداخله ارائه شده و پیامدهای در نظر گرفته شده به صورت تمام و کامل وجود داشته باشد. نویسندگان به دسته‌بندی مقاله‌ها در حوزه سینمای دفاع مقدس توجه خوبی داشته و به اندازه کافی کیفیت مطالعات بررسی شده را مورد ارزیابی قرار داده باشند.

جدول شماره (۵)؛ پراکندگی مقاله‌های انتخابی براساس رویکرد تحقیق، روش، جامعه مورد مطالعه و

روش نمونه‌گیری

رویکرد	روش	جامعه مورد مطالعه	روش نمونه‌گیری
کیفی	تحلیل نشانه‌شناختی	۱ متن فیلم‌نامه	نمونه‌گیری هدفمند
کیفی	تحلیل نشانه‌شناختی	۵ متن فیلم‌نامه	نمونه‌گیری هدفمند
کیفی	تحلیل نشانه‌شناختی	۲ متن فیلم‌نامه	نمونه‌گیری هدفمند
کیفی	توصیفی - تحلیلی	۲ متن فیلم‌نامه	نمونه‌گیری هدفمند
کیفی	تحلیل نشانه‌شناختی	۲ متن فیلم‌نامه	نمونه‌گیری هدفمند
کیفی	تحلیل نشانه‌شناختی تلفیقی	آثار ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۰	نمونه‌گیری هدفمند
کیفی	روش تحلیل محتوای کیفی	آثار ۱۳۵۸ تا ۱۳۶۰	نمونه‌گیری هدفمند
کیفی	روش تحلیل محتوای کیفی	متن سخنرانی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)	نمونه‌گیری هدفمند
کیفی	روش تحلیل محتوای کیفی	۲ متن فیلم‌نامه	نمونه‌گیری هدفمند
کیفی	تحلیل متن	فیلم‌های دهه ۶۰، ۷۰ و ۸۰ سینما دفاع مقدس	نمونه‌گیری هدفمند
کیفی	روش تحلیل محتوای کیفی	۴ متن فیلم‌نامه	نمونه‌گیری هدفمند
کیفی	تحلیل انضمامی	۱ متن فیلم‌نامه	نمونه‌گیری هدفمند
کیفی	روش تحلیل محتوای کیفی	۳ متن فیلم‌نامه	نمونه‌گیری هدفمند
آمیخته	تحلیل محتوای کیفی	تمام فیلم‌های سینمایی یک کارگردان	نمونه‌گیری هدفمند
کیفی	تحلیل محتوای کیفی	تمام فیلم‌های سینمایی دو کارگردان	نمونه‌گیری هدفمند
کیفی	تحلیلی - تطبیقی	۶ اثر سینمایی اثرگذار دهه ۶۰	نمونه‌گیری هدفمند
کیفی	تحلیل ساختاری	یک مجموعه تلویزیونی دفاع مقدس	نمونه‌گیری هدفمند
کیفی	توصیفی - تحلیلی	فیلم‌های دهه ۶۰، ۷۰، ۸۰ و ۹۰ سینما	نمونه‌گیری تصادفی

رویکرد	روش	جامعه مورد مطالعه	روش نمونه گیری
		دفاع مقدس	
آمیخته	توصیفی - تحلیلی	دانشجویان جوان بالای ۱۸ سال آشنا به سینما	نمونه تصادفی ساده
کیفی	توصیفی - تحلیلی	۳ متن فیلم نامه	نمونه گیری هدفمند

تحلیل محتوایی مقاله‌ها

سیر تطور سینمای دفاع مقدس در آثار پژوهشگران

در زمینه سیر تطور و ضرورت پرداختن به موضوع انعکاس وقایع و عملکرد سینمای دفاع مقدس در تحقیقات علمی، پژوهش‌ها سه دسته‌اند: دسته اول، موضوع را به شکلی که در این مقاله بحث شده، ضروری ندانسته یا به آن اشاره‌ای نداشته‌اند. دسته دوم، به صورت تجربی و مبتنی بر تحلیل‌ها ضرورت موضوع را تشریح می‌کنند و دسته سوم، ضرورت‌هایی را بیان می‌کنند و به ترتیب مورد اشاره قرار می‌دهند. این گروه از پژوهشگران معتقدند که سینمای دفاع مقدس یکی از ژانرهای محسوب می‌گردد که می‌تواند به درستی فرهنگ ایثار، شهادت‌طلبی و ... را در دوران جنگ تحمیلی برای مخاطب امروز به نمایش بگذارد؛ همچنین، عقیده دارند، با توجه به اینکه دفاع مقدس و رخدادهای مرتبط با آن به عنوان بخشی از قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌گردد، این ژانر قادر است به بیان اهداف و مواضع انقلاب اسلامی بپردازد؛ بنابراین حائز اهمیت دوچندانی است. از نظر آن‌ها دوران ۸ ساله دفاع مقدس دورانی خاص و درخشان در تاریخ کشور ماست که بدون تردید سینما یکی از مؤثرترین ابزارهای انتقال این ارزش‌هاست که امروز به واسطه کم‌کاری‌ها در این حوزه، روند انتقال وقایع و ارزش‌های دفاع مقدس، روزه‌روز در حال کم‌رنگ شدن است.

جدول شماره (۴): توزیع محتوایی مقالات منتخب براساس سؤالات پژوهش (نویسندگان)

مقاله	۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰	
سیر تطور	*		*	*	*			*	*	*	*	*		*		*		*	*	*	*
ضرورت	*	*				*	*			*			*		*		*			*	*
موانع و چالش‌ها		*				*	*		*	*	*	*		*		*		*	*	*	*
انعکاس عملکرد			*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
بازنمایی			*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
منافع	*	*											*				*	*	*	*	

نظریات و رویکردهای نظری گوناگون در تدوین تحقیقات سینمای دفاع مقدس

نظریات و رویکردهای نظری که پژوهشگران در تحقیقات یک دهه اخیر سینمای دفاع مقدس بیشترین بهره را از آن برده‌اند، شامل این نظریه‌ها است:

تحلیل گفتمان^۱: مفهومی است که از جنبه نظری و روشی حائز اهمیت است. گفتمان هنگامی که کاشف از فکر و جریان فکری باشد، ساخت نظری می‌یابد و زمانی که مورد تحلیل قرار می‌گیرد، جنبه روشی آن غلبه می‌یابد. با شناخت اجمالی گفتمان و تحلیل گفتمان می‌توان به رویکرد نظری - روشی آن دست یافت «نورمن فرکلایف^۲» گفتمان^۳ و تحلیل گفتمان را این‌گونه تعریف می‌کند: «من گفتمان را مجموعه به هم تافته‌ای از سه عنصر عمل اجتماعی، عمل گفتمانی (تولید، توزیع و مصرف متن) و متن می‌دانم و تحلیل، یکی از این سه بعد و روابط میان آن‌ها را طلب می‌کند» (بشیر و تلوری، ۱۳۹۵).

بازنمایی^۴: از مفاهیم بنیادی در مطالعات رسانه‌ای است که وامدار آثار «استوارت هال^۵» است. حال در رابطه با بازنمایی، از دو سیستم بازنمایی سخن می‌گوید. سیستم اول؛ سیستمی است که در آن مفاهیم از طریق قواعد زبانی ذهن ساخته می‌شوند و به یکدیگر مرتبط می‌شوند تا معانی شکل بگیرند و از این طریق، افراد جهان اطراف خود را می‌شناسند. سیستم دوم مبتنی بر ساختن مجموعه‌ای از نقشه‌های مفاهیم و نشانه‌های مرتبط به هم افراد است که مفاهیم را تفسیر می‌کنند؛ بنابراین می‌توان گفت بازنمایی، فرآیندی است دو سیستمی که از طریق آن معانی تولید می‌شوند. حال پس از توضیح سیستمی بازنمایی و تشریح چگونگی ساخت معنا در زبان، بازنمایی را فرآیندی متشکل از ارتباط بین اشیاء، مفاهیم و نشانه‌ها می‌داند (همان منبع).

ساختارگرایی: یعنی توجه به نظام‌ها، روابط و اشکال یا به عبارتی ساختارها، که معنا را در هر فعالیت فرهنگی یا ساخته بشر ممکن می‌سازد. به‌طور کلی از منظر فیلم، رویکرد ساختارگرا دور شدن از نقد ارزش‌گذارانه را که دل‌مشغول تجلیل جایگاه هنری رسانه یا فیلم‌ها یا فیلم‌سازان خاصی است، ایجاب کرد (نقیبی اصفهانی و همکاران، ۱۳۹۷).

نشانه‌شناسی^۶: علم نشانه‌شناسی را در ارتباط با هر چیزی قلمداد می‌کند که نشانه باشد. از دید

1. Discourse Analysis
2. Norman Fairclough
3. Discourse
4. Representation
5. Stuart Hall
6. semiotics

نشانه‌شناس، هر ابژه کلامی، دیداری، آوایی، اشاره‌ای، ژستی، کلامی و هر چیزی که به آن توجه کند، نشانه است. نشانه‌شناس به روابط مجرد نشانه‌ها اعتنایی ندارد و هر نشانه در ارتباط با یکدیگر در فرآیند دلالت‌پردازی و گفتمان بررسی می‌کند. در نشانه‌شناسی فرهنگی، مطالعه فرهنگ به مثابه یک نظام نشانه-ای، باتوجه به مزایا و مضراتی که فرد در تعلق به فرهنگی خاص تجربه می‌کند، صورت می‌پذیرد. بر همین اساس، نقش فرد در وضعیت گفتمانی و نقشه‌ای سوژه، ارتباط خاصی با نشانه‌شناسی فرهنگی و موقعیت‌های امنیت و ناامنی نشانه‌ای می‌تواند داشته باشد (رحیمی جعفری، ۱۴۰۰).

جامعه‌شناسی هنر: جامعه‌شناسی هنر زمینه‌ی خاصی از زندگی معنوی اجتماع یا بخش ویژه‌ای از فرهنگ جامعه، یعنی هنر را مطالعه می‌کند؛ به بیان دقیق‌تر، جامعه‌شناسی هنر به شناخت علمی هنر و زندگی اجتماعی، به‌ویژه بستگی‌های متقابل این دو می‌پردازد (ترابی به نقل از مرتضوی قهی و منادی، ۱۳۹۰). سه رویکرد اصلی در حوزه جامعه‌شناسی هنر وجود دارد. نخستین رویکرد، رویکرد فلسفی یا وجود‌شناسانه است که متفکران آن نه از جامعه‌شناسی برخاسته‌اند و نه از تاریخ فرهنگی. رویکرد دوم، جامعه‌شناختی یا غایت‌شناسانه است و معرفت را به هدف برمی‌گرداند. رویکرد سوم، رویکرد فلسفی - جامعه‌شناختی و متأثر از نظریه‌ی معرفتی شلر^۱ است. وی معتقد است، نه جامعه و نه معرفت، هیچ‌کدام علت دیگری نیستند و هیچ‌یک از این دو حوزه به‌تنهایی نمی‌توانند تغییری در روند تاریخ به‌وجود آورند، بلکه از اتحاد این دو حوزه است که موتور تاریخ به حرکت درمی‌آید (رحیمی جعفری، ۱۴۰۰).

نظریه شکل‌دهی^۲: این نظریه گرچه درست در مقابل نظریه‌ای که به نظریه بازتاب معروف است، قرار می‌گیرد، اما می‌تواند مکمل خوبی برای این نظریه باشد. رویکرد شکل‌دهی تشکیل شده از آرای است که سینما را ابزاری برای شکل دادن به افکار، نگرش‌ها و بینش‌های مردم می‌داند. به‌عبارت‌دیگر، این رویکرد درصدد اثبات این مدعا است که همان‌طور که سینما می‌تواند با نشان دادن واقعیت جامعه نقشی شایسته ایفا کند، می‌تواند در جهت دادن و سمت‌وسو بخشیدن به افکار مخاطبانش در مسیر دلخواه فیلم‌سازان یا سیاست‌مدارانی که بر تولید فیلم‌ها نظارت دارند نیز عمل کند (مرتضوی قهی و منادی، ۱۳۹۰).

1. sheler
2. Shaping Theory

روایت؛ روایت، یعنی بازگویی رویدادهای واقعی یا خیالی. روایت به راهبردها یعنی به قواعد و قراردادهایی که برای سازمان‌دادن یک داستان به کار گرفته می‌شود، دلالت دارد. اساساً سینمایی روایی، سینمایی است که این راهبردها را به‌مثابه ابزاری برای بازتولید دنیای واقعی به کار می‌گیرد (هیوارد به نقل از پورالخاص، ۱۳۹۷).

کلیشه‌سازی^۱: کلیشه در اصل اصطلاحی مربوط به دوره صنعت چاپ است که در اشاره به یک صفحه چاپی به‌دست‌آمده از نمونه چاپی متحرک بکار می‌رود که برای افزایش شمارگان نسخه چاپی مورد استفاده قرار می‌گرفت. این اصطلاح در ساده‌ترین حالت بر ویژگی‌هایی ثابت و تکراری دلالت می‌کند. کلیشه‌ها در واقع ایده‌ها و فرضیاتی هستند در حال جریان درباره گروه‌های خاصی از افراد. کلیشه‌ها به‌مانند دوروی یک سکه عمل می‌کنند؛ آن‌ها از یک سو به طبقه‌بندی گروه‌ها می‌پردازند و از سوی دیگر به ارزیابی آن‌ها اقدام می‌کنند (آزادیان و قاسمیان، ۱۳۹۳).

طبیعی‌سازی^۲: به فرایندی اطلاق می‌شود که از طریق آن ساخته‌ای اجتماعی، فرهنگی و تاریخی به‌صورتی عرضه می‌شوند که گویی اموری آشکارا طبیعی هستند. طبیعی‌سازی دارای کارکردی ایدئولوژیک است. در فیلم و تلویزیون، دنیا به‌صورت طبیعی به شکل دنیایی سفید، بورژوازی و پدرسالار نشان داده می‌شود و بر این اساس طبیعی‌سازی وظیفه تقویت ایدئولوژی مسلط را برعهده می‌گیرد. گفتمان‌های طبیعی‌ساز چنان عمل می‌کنند که نابرابری‌های طبقاتی، نژادی و جنسیتی به‌صورت عادی بازنمایی می‌شوند (آزادیان و قاسمیان، ۱۳۹۳).

سیر تطور سینمای دفاع مقدس در پژوهش‌های علمی

الف) سیر تطور سینمای دفاع مقدس در دهه ۶۰

سینمای ایران پس از انقلاب اسلامی درگیر فضای متشنج و ناآرام آن روزها بود که تا به خود آمد تجاوز رژیم بعثی به خاک کشور را در دل خود دید و از همان روزهای ابتدایی دفاع مقدس به دلیل آنکه به مهم‌ترین مسئله زندگی مردم تبدیل شده بود، سینماگران به سراغ این ژانر شناخته‌شده در سینما رفتند. فیلم‌هایی که در دفاع مقدس و مدت کوتاهی پس‌از آن که هنوز حال و هوای دفاع مقدس بر جامعه حاکم بود، می‌توان به فیلم‌های؛ «بلمی به‌سوی ساحل، مهاجر، دیده‌بان، رهایی،

1. Stereotyping
2. Naturalization

کانی‌مان‌گا، پرواز در شب، افق» نام برد؛ فیلم‌هایی که هنوز پس از گذشت سال‌ها دیدنی هستند. در سال‌های پایانی دفاع مقدس، فیلم‌های قوی‌تری در این حوزه مطرح شد. «پیش‌تازان فتح، ما ایستاده‌ایم، یاد، پرچم‌دار، عقود، پلاک، جدال در تاسوکی، حماسه دره شیلر، اتاق یک، هویت، حریم مهرورزی و پرواز در شب و...» ساخته شدند. پس از پایان دفاع مقدس و در سال ۱۳۶۷ بود که فضای جدیدی در جریان سینمای دفاع مقدس رقم خورد. «باشو غریبه کوچک، دیده‌بان و عروسی خوبان» از جمله فیلم‌های تأثیرگذار و مهمی بودند که در این سال ساخته شدند.

فیلم‌های مؤثر و ماندگار مورد توجه پژوهشگران در دهه ۶۰

فیلم سینمایی «مرز» (سال ۱۳۶۰) نخستین فیلم ایرانی درباره حمله رژیم بعثی به خاک کشور بود که توسط جمشید حیدری و با فیلم‌نامه‌ای از سیروس الوند ساخته شد. سال پس از ساخت «مرز» و در سال ۱۳۶۴ ساموئل خاکچیان، کارگردان مشهور فیلم سینمایی عقاب‌ها را ساخت. این فیلم نخستین و جدی‌ترین فیلم در حوزه تجاوز حزب بعث است که رکوردی بی‌نظیر را در تاریخ سینمای ایران شکست. در حالی که جمعیت ایران نزدیک به ۴۵ میلیون نفر بود، ۱۸ درصد به دیدن فیلم رفتند و فیلم به فروشی معادل ۷۳۸ میلیون و ۶۲۰ هزار تومان دست یافت. این فیلم اگر در سال ۱۳۹۷ اکران می‌شد (بر مبنای میانگین قیمت بلیت سینما) فروشی بیش از ۱۰۰ میلیارد تومان می‌داشت.

ب) سینمای دفاع مقدس دهه ۷۰

پایان دوران هشت‌ساله دفاع مقدس و ورود به دهه هفتاد مستلزم اتخاذ یک رویکرد جدید در سینمای ایران شد. فیلم‌سازها کم‌کم از فضای جبهه و جنگ عقب‌نشینی کردند و رو به سوی تصویر شرایط حاکم بر جامعه پس از جنگ و روابط و فضاهای متأثر از جنگ آوردند. در سال‌های پایانی جنگ و بعد از آن، برخی کارگردانان که معروف‌ترین آن‌ها ابراهیم حاتمی‌کیا است، به سراغ آدم‌های دفاع مقدس بعد از اتمام آن رفتند و تقابل آنان را با اطرافیان و جامعه‌ای که از آن‌ها دفاع کرده بودند به تصویر کشیدند.

مبتنی بر فراگیر شدن همین فضا بود که جشنواره فیلم فجر در دهه ۷۰ بیشترین سیمین‌غ‌های خود را به فیلم‌های دفاع مقدسی واگذار کرد. آثاری که از موفق‌ترین فیلم‌های تاریخ سینمای پس از انقلاب اسلامی در ایران شدند و هنوز نیز در رأس علاقه‌مندی مخاطبان عمومی جامعه و اهالی سینما قرار دارند.

فیلم‌های مؤثر و مورد توجه پژوهشگران در دهه ۷۰

از کرخه تا راین یکی از مهم‌ترین آثار سینمای دفاع مقدس در دهه ۷۰ بود. فیلمی به کارگردانی و نویسندگی ابراهیم حاتمی‌کیا و تولیدشده در سال ۱۳۷۱. خوانش از کرخه تا راین؛ یکی از جدیدترین و مهم‌ترین خوانش‌هایی بود که در فضای سینمای دفاع مقدس، آن‌هم درست زمانی که سه سال از پایان دفاع مقدس گذشته، به حساب می‌آید. حاتمی‌کیا در این اثر نیز (مثل بسیاری از آثار دیگرش که بعدها ساخته شد) به دنبال روایت درد قشری از انقلابیون است که سهمی در قدرت نداشته‌اند و در واقع تنها هزینه کرده‌اند. لیلی با من است عنوان یک فیلم سینمایی کم‌دی‌جنگی است. تا پیش از سال ۷۴ و ساخته شدن «لیلی با من است»، مقوله دفاع در ایران، حیطه‌ای مقدس و کاملاً جدی محسوب می‌شد؛ اما کمال تبریزی که خود از فیلم‌سازان «دفاع مقدس» به شمار می‌رفت و چندین فیلم جنگی ساخته بود، تابویی بزرگ را شکست و فیلمی طنز با موضوع دفاع مقدس و جبهه ساخت.

ج) سینمای دفاع مقدس دهه ۸۰

با آغاز دهه ۸۰ ساخت فیلم در حوزه دفاع مقدس تغییرات محسوسی کرد و حتی نگاه انتقادآمیز هم به این فضا بیشتر شد. در تعدادی از این فیلم‌ها نیز دفاع مقدس به بستری برای بیان مسائل و مشکلات اجتماعی و سیاسی تبدیل شد؛ اما همچنان استقبال از این فیلم‌ها ادامه داشت. با دور شدن از فضای دفاع مقدس روزه‌روز میزان تجهیزات و امکانات برای تصویر هرچه بهتر سال‌های دفاع مقدس کمتر شد و بسیاری از فیلم‌سازان در دهه ۸۰ به سراغ سوژه‌های اجتماعی با پس‌زمینه کم‌رنگی از دفاع مقدس رفتند.

فیلم‌های مؤثر و مورد توجه پژوهشگران در دهه ۸۰

فیلم اخراجی‌ها در سال ۱۳۸۶ ساخته شد. در فیلم اخراجی‌ها، پانزده انگیزه شاخص نشان داده شده است. در فیلم اخراجی‌ها، گفتمان ارزشی در قالب دو گروه بازنمایی می‌شود. گروه اول گروهی متعصب، متحجر، سختگیر، ریاکار و ... نشان داده می‌شوند. این گروه در ذیل گفتمان ارزشی مورد انتقاد قرار می‌گیرند و به صورت کاملاً تقبیحی به تصویر کشیده می‌شوند. گروه دوم با خصوصیات چون اهل عمل بودن، ارتباط بهتر برقرار کردن با مردم، مهربان، مخلص، بی‌ادعا و ... نشان داده می‌شوند. این گروه در ذیل گفتمان ارزشی به صورت کاملاً تبلیغی مدح می‌شوند. گفتمان ملی در فیلم اخراجی‌ها، به‌مثابه اصلی مشترک و وحدت‌بخش نشان داده شده است.

د) سینمای دفاع مقدس دهه ۹۰

دهه ۹۰ خورشیدی برخلاف دوران نزول سینمای دفاع مقدس در دهه ۸۰، سینماگران تازه‌نفسی وارد عرصه ساخت فیلم در حوزه دفاع مقدس شدند و جانی دوباره را به این حوزه بخشیدند. این نسل جوان و جویای نام با ورود به سینمای جنگ، روایت‌های متفاوتی را در این حوزه نسبت به سال‌های پیشین ارائه کردند؛ تفاوت‌هایی که همچنان نوپاست و باید برای به بلوغ رسیدن، چند سالی به آن پرداخته شود. شاید همین نوپایی در این حوزه باعث شده است که وقتی می‌خواهیم آثار ماندگار سینمای جنگ را نام ببریم، همچنان به دهه‌های ۶۰ و ۷۰ خورشیدی رجوع کنیم، با این حال نمی‌توان داستان‌ها و ماجراهای تازه‌ای را که در این سال‌ها به آن پرداخته شده است، نادیده گرفت. فیلم «پلان‌های پایمردی» شکبیا افخمی‌راد در سال ۹۳، آخرین سال پرفروش فیلم‌های سینمای دفاع مقدس در ایران بود.

فیلم‌های مؤثر و مورد توجه پژوهشگران در دهه ۹۰

فیلم «ایستاده در غبار» به روایت زندگی احمد متوسلیان از دوران کودکی تا سال‌های حضور در هشت سال دفاع مقدس می‌پردازد. این فیلم سعی دارد، فضایی را به تصویر بکشد که به مخاطبش بگوید، سینما فراتر از آن چیزی است که تصور می‌شود، ایستاده در غبار غلوگویی نمی‌کند و بی‌حساب قهرمان خلق نمی‌کند.

فیلم «تنگه ابو قریب»؛ که با رویکردی متفاوت از جنگ، داستانی واقعی را از دفاع‌گردان عمار یاسر لشکر ۲۷ محمد رسول‌الله در برابر لشکرکشی رژیم بعثی برای عبور از تنگه ابو قریب به تصویر می‌کشد. تنگه ابو قریب یک ویژگی متمایز از دیگر آثار دفاع مقدسی دارد و آن‌هم شیوه بازنمایی‌اش از شهداست. شهدایی که پا در زمین و سر بر آسمان دارند. تنگه ابو قریب نیز راوی تحول همین انسان‌های معمولی است که در شهر مانند بقیه زندگی می‌کنند و نفس می‌کشند و آب هویج هم می‌خورند! اما دانشگاه جبهه از آن‌ها انسان‌هایی متفاوت می‌سازد.

فیلم «چ» ساخته ابراهیم حاتمی‌کیا نیز از آثار به‌یادماندنی این دهه است. او نیز سراغ یکی از چهره‌های مهم جنگ رفته و ۲ روز از زندگی شهید چمران را در درگیری پاره، روایت کرده است. عده‌ای معتقدند نام فیلم، یادآور نام چه‌گوارا است و سازنده با این کار قصد داشته تا میان چمران و چه‌گوارا قیاس کند. پیش‌ازین در همایشی با نام چه مثل چمران که در سال ۱۳۸۶ در دانشگاه تهران برگزار شده بود، چنین مقایسه‌ای جنجال‌برانگیز شده بود.

فیلم «شیار ۱۴۳»؛ ساخته نرگس آبیاری را می‌توان یکی از فیلم‌های موفق دهه ۹۰ خورشیدی در ژانر دفاع مقدس معرفی کرد. این فیلم، زندگی مادری را به تصویر می‌کشد که در نبود پسرش، روزگارش به تلخی می‌گذرد و منتظر است او روزی از جبهه بازگردد؛ همچنین زمانی با همین نام به قلم خود نرگس آبیاری توسط انتشارات سوره مهر به چاپ رسیده است. نویسنده ادعا می‌کند که در این پروژه سعی کرده یک نگاه نو و انسانی به موضوع داشته باشد و فقط با رویکرد صادقانه واقعیت دفاع مقدس را روایت کرده است.

فیلم «سرو زیر آب» آخرین ساخته محمدعلی باشه‌آهنگر، نیز در زمره فیلم‌هایی قرار می‌گیرد که تمرکزشان بر آسیب‌های بعد از جنگ بوده است. موضوع شهدای گمنام اقلیت مذهبی و اتفاقاتی که در معراج شهدا و نورد لوله اهواز افتاده است، می‌پردازد.

قالب کلی ساخت فیلم‌های دفاع مقدس از منظر پژوهشگران

فیلم‌های سینمای دفاع مقدس، همگی در قالبی کلی ساخته نمی‌شود، بلکه هرکدام شیوه‌ای بازنمایی از دفاع مقدس را در پیش می‌گیرد که منحصر به فرد است؛ هرکدام به جنبه‌هایی از آن می‌پردازد که شاید بر همگان پوشیده باشد و در روایت خود از حوادث فیلم از رمزگان خاصی استفاده می‌برد تا بتواند معنایی را بر موضوع جنگ بیفزاید. در سطحی کلان‌تر می‌توان از تحلیل شیوه بازنمایی هر فیلم فراتر رفت و به آثار سینمای دفاع مقدس، هر کارگردان را در نگاهی کلان مورد ارزیابی قرارداد تا شیوه نگاه مؤلف در آثار آشکار شود (گلداری و همکاران، ۱۳۹۹).

در سینمای دفاع مقدس دو گونه فیلم را می‌توان از هم تمیز داد: گروهی «منتقد جنگ» یا «ضد جنگ» و گروهی دیگر «جنگی». سینمای جنگی، ذاتاً جنگ (به‌طور خاص جنگ تحمیلی) را تقدس و بر رشادت‌ها و شجاعت‌ها و در نتیجه خشونت‌ها را تکریم می‌کند. این فیلم‌ها بیشتر خود جنگ و حماسه جنگ را به تصویر می‌کشد. اوج‌ها و گره‌های داستان این نوع فیلم‌ها بر سر پیروزی و غلبه بر دشمن است. شخصیت‌های این دسته از فیلم‌ها، انسان‌هایی والا، پاک، معصوم و عارف به تصویر کشیده می‌شوند و به جنگ و متصدیان آن، حالتی عرفانی و تقدس می‌بخشند (گلداری و همکاران، ۱۳۹۰).

در ابتدا فیلم‌ها بیشتر به جنبه حادثه‌پردازی و جنگ می‌پرداخت. پس از پایان جنگ به دلیل فراهم آمدن امکان خلق آثار بهتر و حرفه‌ای‌تر، این سینما به‌جای حادثه‌پردازی به ایمان و خلق و خوی رزمندگان تکیه می‌کرد. به‌طوری‌که این فیلم‌ها دیگر به عملیات پیچیده نظامی نپرداخت؛ در عوض بر

زندگی درونی قهرمانان فیلم در جبهه‌ها توجه کرد و به رفاقت‌ها، ایثار، خلوص، شوق شهادت، عمل به تکلیف و مسائلی از این قبیل پرداخت (صفاریان به نقل از گلدار و همکاران، ۱۳۹۹).

موانع و چالش‌ها

الف) چالش از دست دادن منابع زنده و خاطرات: سینمای دفاع مقدس امروز در چهارمین دهه از عمر خود قدم می‌گذارد و هنوز پابرجاست. این مهم‌ترین واقعیتی است که باید درباره این سینما پذیرفت؛ اما دور شدن سی یا چهل ساله از یک برهه زمانی و از دست دادن افرادی که تجربیات واقعی آن دوران را به چشم و پوست‌واستخوان دیده و لمس کرده‌اند، شاید مهم‌ترین آفت و خطری باشد که در کمین این روایتگری است؛ روایتی که در آستانه از دست دادن منابع زنده و خاطرات حاضر خود است.

ب) چالش روش‌شناسی تحقیقات حوزه سینمای دفاع مقدس: با نگاهی کلی به پژوهش‌هایی که در یک دهه گذشته، می‌توان متوجه شد که کارهای پژوهشی مهم در حوزه سینمای دفاع مقدس به تحقیقات محدودی خلاصه می‌شود که به لحاظ روش‌شناسی و هم‌نوع موضوعی که انتخاب شده خیلی به هم نزدیک هستند؛ بنابراین، پردازش و آسیب‌شناسی این سبک از تحقیقات توسط اربابان فکر و اندیشه باعث رشد و شکوفایی مجدد آن‌ها خواهد شد. یقیناً نقد و بررسی و واکاوی پژوهش‌های سینمای دفاع مقدس چراغ راهی است برای هنرمندان جوانی که در دهه‌های بعدی این راه را ادامه خواهند داد و در این حوزه فیلم خواهند ساخت.

ج) چالش تفاوت رویکردها: در سینمای جهان، اغلب، این نوع از فیلم‌ها، ظاهری انسانی به خود می‌گیرند تا جنگ را به‌عنوان یک پدیده ضد انسانی، تقبیح کنند؛ اما در سینمای جنگی ایران، چنین رویکردی تقریباً در حد صفر بوده است و نگرش‌ها، بیش از آنکه در پی محکومیت جنگ هشت‌ساله باشد، به‌دنبال نوعی آسیب‌شناسی مصائب جنگ است که این نیز، بیشتر اختصاص به زمانه پس از جنگ دارد. با یک بررسی اجمالی درمی‌یابیم که مدیران، فیلم‌سازان و مسئولان سینما دفاع مقدس دو رویکرد در تولید آثار خود داشته‌اند.

رویکرد اول: رویکرد الهی، ارزشی و حماسی است که از بدو انقلاب اسلامی، ظهور و بروز یافته است. با توجه به این رویکرد، درمی‌یابیم علت تغییر عنوان «جنگ» و تبدیل آن به‌عنوان «دفاع مقدس»، متأثر از این رویکرد بوده است. البته در دوران پس از جنگ تحمیلی، جمعی از مدیران و

مسئولان سازمان‌های مختلف فرهنگی و هنری از جمله شهید آوینی در توسعه این تفکر، سعی بسیاری داشته‌اند.

رویکرد دوم: بسیاری از تولیدات سینمای دفاع مقدس و به‌ویژه تولیدات پس از جنگ را شامل می‌شود «رویکرد انتقادی یا نقادانه» به موضوع جنگ است. در این رویکرد، فیلم‌ساز، سراغ معضلات و آسیب‌هایی می‌رود که زیر خاکسترها و غبارهای جنگ پنهان مانده و عمدتاً با پایان جنگ و کنار رفتن غبارها، دوربین سینما به سمت آن‌ها تغییر جهت می‌دهد.

انعکاس کارکردهای سینمای دفاع مقدس در پژوهش‌ها

فیلم‌هایی در سینمای ایران که همگی به‌طور متحد در حمایت از مفهوم جهاد آرمانی مقدس هستند در یک مجموعه یا زیر ژانر یا چرخه‌ای از فیلم‌های خویشاوند^۱ قرار می‌گیرند و کارکردها به شرح ذیل دارند (نقیبی و همکاران، ۱۳۹۷).

- ۱) تقدیم فیلم: در شروع، فیلم تقدیم به شهدای لشگری خاص یا به مردان و زنانی که سلحشورانه جنگیدند، تقدیم می‌شود.
- ۲) زمان، مکان، درگیری نظامی: بخش مهم حضور قهرمان در جبهه و در میان گروهی از رزمندگان و در زمانی غالباً در دوره جنگ تحمیلی هشت ساله می‌گذرد. درگیری نظامی بیشتر زمینی و سپس هوایی است.
- ۳) رزمندگان ایرانی، مردانی با شمایل مذهبی هستند شامل جوان، نوجوان، پیر اما بیشتر جوانان.
- ۴) گذشته قهرمان‌ها ناشناخته است.
- ۵) آشکار می‌شود که قهرمانان ویژگی‌های معنوی دارند: نوعی هوش شهودی به‌جای ویژگی‌های بدنی و ورزیده.
- ۶) قهرمانان را در بسیاری مواقع خصوصاً پیش از عملیات اصلی در حال عبادت می‌بینیم.
- ۷) در نظر بسیجی وظیفه، عمل به تکلیف است.
- ۸) برتری قهرمانان به رتبه و درجه نیست و همه باهم برابرند.
- ۹) قهرمان دچار تحول می‌شود.
- ۱۰) تضاد منافع میان ایرانی و عراقی وجود دارد.

- ۱۱) طرف عراقی بازنمایی نمی‌شود یا با کلیشه خاصی بازنمایی می‌شود.
- ۱۲) کشتار معمول فیلم‌های جنگی نشان داده نمی‌شود و یا تأکید نمی‌شود.
- ۱۳) عراقی‌ها به لحاظ تشکیلات نظامی مجهزتر از ایرانی‌ها هستند.
- ۱۴) دوستی، علقه، صمیمیت یا احترام عمیق میان رزمندگان وجود دارد و از اختلافات مرسوم در میدان نبرد خبری نیست.
- ۱۵) چیرگی دلالت‌های دینی بر دلالت‌های ملی
- ۱۶) فراخوانی کربلا: شناخت عاشورا و کربلا در درک سینمای برآمده از این جنگ (دفاع مقدس) ضروری است.
- ۱۷) فراهم شدن عاملی برای رهایی از منحصه: در این فیلم‌ها گاه به دلیل ماهیت فیلم‌های جنگی و گاه آگاهانه و زیباشناختی و بامنظور بازنمایی امداد غیبی، عاملی برای رهایی از منحصه فراهم می‌شود.
- ۱۸) نیروهای ایرانی احساساتشان را در میدان نبرد بروز می‌دهند.
- ۱۹) شهادت و اسطوره بازگشت به اصل: شهادت در این سینما اسطوره بازگشت به اصل آدمی و وصال با خالق و قول و قرار غایی بسیجی است.

بازنمایی ابعاد مختلف جنگ در آثار پژوهشگران دفاع مقدس

بازنمایی، فرآیندی است دو سیستمی که از طریق آن معانی تولید می‌شوند. استوارت هال^۱ پس از توضیح سیستمی بازنمایی و تشریح چگونگی ساخت معنا در زبان، بازنمایی را فرآیندی متشکل از ارتباط بین اشیاء، مفاهیم و نشانه‌ها می‌داند. براساس دیدگاه هال، سه رهیافت عمده در حوزه نظری مفهوم بازنمایی شامل رهیافت بازتابی یا انعکاسی، رهیافت تعمیدی یا ارادی، رهیافت برساختی یا ساختارگرایی را می‌توان از هم متمایز و تفکیک کرد. تحلیل فیلم‌های دفاع مقدس حاکی از آن است که فیلم‌سازان تلاش کرده‌اند که از رهیافت بازتابی یا انعکاسی استفاده کنند (بشیر و تلوری، ۱۳۹۵).

1. Stewart Hall

جدول شماره (۵)؛ طبقه‌بندی انواع بازنمایی جنگ در آثار پژوهشگران (نویسندگان)

ردیف	موضوع بازنمایی	نوع شناسی بازنمایی	مبنتی بر چارچوب نظری
۱	انسان	نشانه‌شناسی / تحلیل رمزگان	مبنتی بر یک نظریه
۲	زن و مادران شهدا	نشانه‌شناسی / تحلیل رمزگان	عدم ابتناء بر نظریه
۳	اسطوره قهرمان	نشانه‌شناسی / تحلیل پارادایمی	عدم ابتناء بر نظریه
۴	رهبری و فرماندهان	نشانه‌شناسی / تحلیل رمزگان	مبنتی بر یک نظریه
۵	انگیزه حضور جوانان	نشانه‌شناسی / تحلیل رمزگان	مبنتی بر چند نظریه
۶	مفاهیم ایثار و شهادت	نشانه‌شناسی / الگوی جان فیسک	مبنتی بر یک نظریه
۷	غیر و بیگانه	نشانه‌شناسی / الگوی جان فیسک	مبنتی بر یک نظریه
۸	مصرف‌گرایی	نشانه‌شناسی / الگوهای جان فیسک و رویان بارت	مبنتی بر دو نظریه

الف) بازنمایی نظام معارف قرآنی در سینمای دفاع مقدس

اهمیت نظام معارف قرآنی در زندگی مسلمانان و جایگاه مهم سینما و فیلم‌های سینمایی در ابعاد مختلف جامعه این ضرورت را ایجاد کرده تا شناخت و شناسایی نظام معارف قرآنی و بازتاب آن در سینمای دفاع مقدس پیگیری شود (رسولی‌پور و ذکاوت، ۱۳۹۹).

این نظام معارفی پویا و سازنده را می‌توان در قسمت‌هایی از صحنه‌های فیلم‌های دفاع مقدس، مانند توجه ویژه به عدم استفاده ایران از بمب‌های شیمیایی برخلاف رفتار دشمن یعنی، استفاده از واژه دفاع در برابر جنگ، بخشش، گذشت، پخش صدای اذان و ادای فریضه نماز در سخت‌ترین شرایط، امانت‌داری، صداقت، وام دادن و ... را ملاحظه کرد. تعهدات ایدئولوژیک جامعه تازه انقلاب اسلامی ایران که تصویری از یک جنگ دفاعی را تبلیغ می‌کند شامل این موارد است:

- ۱) ایران باید آماده و مهیا باشد.
- ۲) این جنگ دفاعی است و قداست دارد.
- ۳) این جنگ دفاعی، امری دینی، متعالی و الهی است.
- ۴) جنگ ایران و رژیم بعثی، معنوی - عبادی و موجب کمال است.
- ۵) گفتمان ایدئولوژیک شهادت در این دفاع گفتمان غالب است.
- ۶) این دفاع مقدس با آینده جامعه ایران اسلامی مرتبط است.

ب) بازنمایی انسان در سینمای مستند دفاع مقدس

در تمامی فیلم‌های مستندی که درباره جنگ ساخته شده است، انسان نقش محوری دارد؛ زیرا جنگ، کنش نامطلوب انسانی است. این کنش زمانی می‌تواند به کنش مطلوب تبدیل شود که

مبارزهای در برابر تجاوز باشد. جنگ ایران با رژیم بعثی عراق، جنگی تحمیلی است. هنگامی که انسان ایرانی خاک خود را درخطر می بیند، به دفاع می پردازد. فیلم های مستندی که در اوایل جنگ ساخته شده اند، به انسان هایی می پردازد که از جنگ آسیب دیده، شهر خود را ترک کرده و به مناطقی امنی رفته اند (دهقان پور و شهبازی، ۱۳۹۷).

ج) بازنمایی نقش مادران شهدای مفقودالاثر

زنان در عرصه دفاع مقدس، نقش های متعدد و متنوعی را ایفا می کردند که از پشت جبهه و خانواده یک رزمنده آغاز و به بیمارستان های صحرایی نزدیک خط مقدم ختم می شد. پس از آغاز جنگ تحمیلی و شهادت اولین مردان دفاع مقدس، واقعیتهای باعنوان خانواده شهدا، اسرا و مفقودان در نظام جمهوری اسلامی ایران شکل گرفت و در این بین، بازهم نقش زنان در عرصه دیگری از دفاع مقدس مورد توجه قرار گرفت. همسران و مادران شهدا، اسرا و مفقودان در جایگاه شخصیت هایی که کنار همسران و مادران شهدای انقلاب اسلامی قرار می گرفتند، رفته رفته صاحب هویت و رفتار ویژه ای شدند که می توانستند به عنوان الگو و اسوه در جامعه مطرح شوند (سلیمانی به نقل از فرخی و قلخان، ۱۳۹۷).

د) بازنمایی ویژگی های رهبری فرماندهان جنگ تحمیلی در سینمای دفاع مقدس

فرخی (۱۳۹۷) در تحقیق خود ویژگی های رهبری فرماندهان را به پنج ویژگی شخصیتی (ویژگی های ظاهری، مهارت ها، ارزش ها، انگیزه ها، خصلت ها) و سه ویژگی رفتاری (رفتار شخصی، رفتار سازمانی، اقدامات راهبردی) و دو عامل وضعیتی (ویژگی پیروان و ویژگی محیطی) تقسیم و طبقه بندی نموده است که در آثار سینمایی دفاع مقدس به آن ها پرداخته می شود؛ همچنین در حوزه مهارت ها باید اشاره نمود که فرماندهان جنگ تحمیلی، برای رهبر فکری شدن جامعه دارای مهارت هایی مانند سخنوری، توانایی مدیریتی عالی، توانمندی در قالب رفتار و سیاست ورزی، طراح و ایده پردازان بودن، مخاطب شناس و... بودند؛ و با مشاهده بازنمایی ارزش ها می توان به این نتیجه رسید که ارزش هایی مانند بندگی خدا، عبادت، تقوا، ولایت مداری، اخلاص، خدمت به محرومان، امیدواری به مدد الهی رمز موفقیت آنان در جبهه های نبرد و در تعامل با رزمندگان بوده است.

ه) بازنمایی غیر و بیگانه در سینمای دفاع مقدس

باتوجه به اهمیت ارائه تصویر «خودی» و «دیگری» و تأثیر آن در بازسازی هویت ملی، سازندگان آثار سینمایی دفاع مقدس، همواره به آن توجه داشته اند. نتایج بررسی این آثار بیانگر این قضیه است که ابزارهای بازنمایی تصویر عراقی ها، به عنوان دیگری، طی سه دهه تغییرات

قابل توجهی پیداکرده است. در دهه اول تصویر عراقی‌ها متکی بر اثرات هجوم عراقی‌ها، به‌صورت تصویر ذهنی از انسان‌هایی با مشخصاتی چون (بی‌رحم)، (خانه‌خراب)، (بی‌شرف) و متجاوز ارائه می‌شود. در دهه دوم با تصویر انسان‌های کودن، چاق با سیبل‌های کلفت و صدای زمخت روبرو می‌شویم. در سومین دهه، این تصویر متحول شده و با انسان‌های مسلمان و برادر که با زور وارد جنگ شده‌اند، روبه‌رو هستیم.

نتیجه‌گیری

براساس مرور نظام‌مند پژوهش‌های انتخابی، مشخص شد که مطالعات علمی انجام‌شده در حوزه سینمای دفاع مقدس علاوه بر اینکه محدودند، به لحاظ روش‌شناسی و هم نوع موضوعی که انتخاب‌شده خیلی به هم نزدیک هستند. روش جمع‌آوری داده‌ها در این پژوهش‌ها اسنادی است، اگرچه این روش تا حدودی جوابگوی نیازهای پژوهشی است، اما این حوزه نیازمند ابزار مصاحبه، نیز هست که در این پژوهش‌های به آن پرداخته نشده و این شاید مهم‌ترین آفت و خطری باشد که در کمین این نوع از روایتگری دفاع مقدس است. با ادامه این روند سینمای دفاع مقدس منابع زنده و خاطرات حاضر خود را از دست خواهد داد. از طرفی نیز، بیشتر این مقالات توصیفی بودند که ساده‌ترین و سطحی‌ترین روش پژوهش به‌شمار می‌آید. درخصوص راهبردهای تحقیق، مطالعه موردی و تاریخی در این پژوهش‌ها زیاد استفاده شده است و از راهبرد همبستگی کمتر؛ همچنین، عمده پژوهش‌ها از نوع پیمایشی بودند و محیط پژوهش بیشتر مقالات به‌صورت کتابخانه‌ای انتخاب شده است؛ ازاین‌رو، عمده مقالات فاقد یافته‌های آماری هستند.

درخصوص چگونگی بحث سیر تطور و ضرورت انعکاس کارکردهای سینمای دفاع مقدس در تحقیقات علمی، پژوهش‌ها سه دسته‌اند: دسته اول، انعکاس این عملکرد را به شکلی که در این مقاله بحث شده، ضروری ندانسته یا به آن اشاره‌ای نداشته‌اند. دسته دوم، به‌صورت تجربی و مبتنی بر تحلیل‌ها ضرورت انعکاس عملکرد سینمای دفاع مقدس در ادبیات علمی را تشریح می‌کنند و دسته سوم، ضرورت‌هایی را بیان می‌کنند و به ترتیب مورد اشاره قرار می‌دهند.

بنابراین، پردازش و آسیب‌شناسی این سبک از تحقیقات توسط محققان می‌تواند باعث رشد و شکوفایی آن‌ها شود؛ همچنین، به نظر می‌رسد که «مطالعات تحلیل روند» می‌تواند تحلیل بهتری از وضعیت این پدیده، یعنی سیر تطور و ضرورت انعکاس کارکردهای سینمای دفاع مقدس در ادبیات علمی ارائه کند.

در زمینه چالش‌ها و موانع انعکاس کارکردهای سینمای دفاع مقدس در تحقیقات علمی، نتایج حاکی از آن است که اولاً، رویکردهای مدیران، فیلم‌سازان، مسئولان سینما دفاع مقدس نتوانسته است رسالتی را که سینما - به‌عنوان ابزاری فرهنگی - برعهده داشته به انجام برساند. دور شدن سی یا چهل‌ساله از یک برهه زمانی و نپرداختن جدی به تجربیات واقعی افرادی که در آن دوران را به چشم و پوست‌واستخوان دیده و لمس کرده‌اند چالش اصلی در این حوزه است. ثانیاً، پژوهش‌های جدی در این حوزه صورت نگرفته است؛ بنابراین انجام پژوهش‌هایی درباره علل ناکامی سینمای دفاع مقدس، می‌تواند فهم بهتری از موانع و چالش‌ها ارائه کند. یقیناً نقد و بررسی و واکاوی پژوهش‌های سینمای دفاع مقدس چراغ راهی است برای هنرمندان جوانی که در دهه‌های بعدی این راه را ادامه خواهند داد و در این حوزه فیلم خواهند ساخت.

پیشنهادها

دوران ۸ ساله دفاع مقدس دورانی خاص و درخشان در تاریخ کشور ماست که بدون تردید سینما یکی از مؤثرترین ابزارهای انتقال این ارزش‌هاست که امروز به‌واسطه کم‌کاری‌ها در این حوزه، روند انتقال وقایع و ارزش‌های دفاع مقدس، روزبه‌روز در حال کم‌رنگ شدن است. لذا پیشنهاد می‌شود:

- ۱) این بخش از مطالعات سینمای دفاع مقدس با توجه به تأکیدی که بر نقش و اهمیت فرهنگ دفاع مقدس دارد برای مرور در کنار سایر قلمروهای علمی مورد حمایت و توجه بیشتری قرار گیرد.
- ۲) موضوع کارکرد سینمای دفاع مقدس در ادبیات علمی موضوع قابل‌توجهی در ادبیات پایداری است؛ بنابراین در مبحث انعکاس عملکرد سینمای دفاع مقدس در ادبیات علمی به بررسی و تدقیق علمی بیشتری صورت گیرد.

منابع

- امام خامنه‌ای، سید علی (۱۳۷۹). بیانات در دیدار جمعی از مدیران و فعالان فرهنگی دفاع مقدس، قابل دستیابی در: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content>
- احمدی، سید باقر؛ مظفری، افسانه و مهدی‌زاده، سید محمد (۱۳۹۶). بازنمایی مفاهیم ایثار و شهادت در سینمای دفاع مقدس: (تحلیل مقایسه‌ای فیلم پرواز در شب و عقاب‌ها)، مطالعات ملی، ۱۸ (۷۰)، ۶۲-۴۵.
- آزادیان، علی و قاسمی، حمید (۱۳۹۳). بررسی تحول بازنمایی جنگ در آثار سینمایی دفاع مقدس (با تأکید بر آثار رسول ملاقلی‌پور)، مدیریت فرهنگی، ۸ (۲۵)، ۳۳-۲۱.
- بشیر، حسن و تلوری، علیرضا (۱۳۹۵). بازنمایی انگیزه حضور جوانان در دفاع مقدس: تحلیل گفتمان فیلم سینمایی اخراجی‌ها، جهانی رسانه، ۱۱ (۲)، ۱۱۲-۱۳۱.
- پورالخالص، شکرالله؛ یحیایی، سبحان و یحیایی، محمد (۱۳۹۷). بازنمایی اسطوره قهرمان مظلوم در روایت‌های داستانی سینمای دفاع مقدس: مطالعه موردی چهار فیلم‌نامه از چهار دهه سینمای ایران، رسانه و فرهنگ، ۸ (۱۶)، ۷۱-۵۵.
- تقی‌زاده، ساجده و کافی، غلامرضا (۱۳۹۳). بررسی جریان اعتراض در شعر و سینمای دفاع مقدس با تکیه بر آثار «علی‌رضا قزوه» و «علی حاتمی کیا»، پژوهش زبان و ادبیات فارسی، ۱۱ (۳۰)، ۱-۱۰.
- حکمت‌یار، عرفان و سنگری، محمدرضا (۱۳۹۷). پیوند ادبیات گفتار متن با تصویر در مستند روایت فتح (با نگاهی به فیلم شب عاشورایی)، مطالعات دفاع مقدس، ۴ (۱۳)، ۸۱-۶۱.
- دهقان‌پور، حمید و شهزادی، محمد (۱۳۹۷). انسان در فیلم‌های مستند دفاع مقدس، مطالعات دفاع مقدس، ۴ (۱۶)، ۹۴-۸۳.
- رحیمی جعفری، مجید (۱۴۰۰). تحلیل امنیت و ناامنی نشانه‌ای در سینمای دفاع مقدس با تکیه بر فیلم باشو، غریبه کوچک، ساخته بهرام بیضایی، روایت‌شناسی، ۵ (۱۰)، ۲۷۳-۳۰۱.
- رسولی‌پور، سمیه و ذکاوت، سحر (۱۳۹۹). مطالعه تحلیلی بازتاب نظام معارف قرآنی در فیلم سینمایی تنگه ابو قریب، مطالعات دفاع مقدس، ۶ (۲۲)، ۲۷-۹.
- عاشوری، ذبیح‌الله و یوسفی آهنگران، مهدی (۱۳۹۹). شاخص‌های سینمای تراز جمهوری اسلامی ایران از دیدگاه مقام معظم رهبری^(مدظله‌العالی)، پدافند غیرعامل و امنیت، ۸ (۳۰)، ۷۹-۱۰۲.
- فرخی، میثم و قلخان، رؤیا (۱۳۹۷). بازنمایی نقش مادران شهدای مفقودالثر در سینمای دفاع مقدس (مورد مطالعه: فیلم‌های شیار ۱۴۶ و بوسیدن روی ماه)، جامعه‌شناسی هنر و ادبیات، ۱۰ (۱۹)، ۱۲۷-۱۵۲.
- گلداز، زهره؛ مسعودی، امیدعلی و اسکندری نسب، محمد (۱۳۹۹). دفاع مقدس در سینمای محمدعلی باشه آهنگر؛ مطالعه فیلم‌های «فرزند خاک»، «ملکه» و «سرو زیر آب»، مطالعات دولت پژوهی در جمهوری اسلامی ایران، ۶ (۲)، ۹۵-۱۲۰.

- محمدی فاتح، اصغر (۱۳۹۷). فرا تحلیل پژوهش‌های دفاع مقدس در دهه گذشته (ارزیابی روش‌شناختی صد مقاله پژوهشی)، مطالعات دفاع مقدس، ۴(۱۶)، ۹-۲۲.
- مرتضوی قهی، فاطمه و منادی، مرتضی (۱۳۹۰). دفاع مقدس در گذر از سینمای ایران، مطالعات فرهنگی و ارتباطات، ۷(۲۵)، ۱۲۷-۱۴۸.
- مسعودی، امیدعلی؛ نقیب‌السادات، سید رضا و گنج کریمی، فاطمه (۱۳۹۹). الگوی پارادایمیک مضامین اخلاقی در سینمای دفاع مقدس، پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۰(۲۱)، ۱-۲۹.
- مطهری، سید میثم و همکاران (۱۳۹۳). بررسی تطبیقی تولیدات سینمای دفاع مقدس حوزه هنری در دهه ۶۰ با نظریه‌های سید مرتضی آوینی (جستاری در سینمای ایران)، مطالعات فرهنگ-ارتباطات، ۱۶(۶۲)، ۱۶۱-۱۸۴.
- میثم، فرخی (۱۳۹۷). بازنمایی ویژگی‌های رهبری فرماندهان جنگ تحمیلی در سینمای دفاع مقدس مورد مطالعه: فیلم‌های به کبودی یاس، شور شیرین و ایستاده در غبار، مطالعات راهبردی بسیج، ۲۱(۸۰)، ۵۹-۸۴.
- نقیبی اصفهانی، مریم‌سادات؛ فهیمی فر، علی‌اصغر و اسفندیاری، شهاب (۱۳۹۷). تبیین ساختارگرایانه سینمای دفاع مقدس: مطالعه موردی مهاجر و لیلی با من است، رسانه و فرهنگ، ۸(۱۵)، ۲۱۵-۲۳۶.
- یوسفی، رسول؛ زین‌الدین، محسن و حداد، فاطمه (۱۳۹۸). رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر تقاضای سینمای دفاع مقدس در جوانان، شاهد اندیشه، ۱(۱)، ۳۹-۶۴.